

**INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA TALABALARNING PROFESSIONAL
MOTIVATSIYASINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI
(XORIJIY AMALIYOT TAHLILI ASOSIDA)**

Xaydarova O.K.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti.

Suyunova Zamira Anvar qizi.

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti.

Pedagogika yo'nalishi 2-kurs magistranti, 704-guruh talabasi.

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 09.03.2026

Revised: 10.03.2026

Accepted: 11.03.2026

KALIT SO'ZLAR:

*Inklyuziv ta'lim,
professional
motivatsiya, kasbiy
identifikatsiya, ichki
motivlar, ijtimoiy
qo'llab-quvvatlash,
differensial ta'lim,
refleksiya, xorijiy
tajriba, pedagogik
innovatsiyalar, kasbiy
kompetentlik.*

Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida talabalarning professional motivatsiyasini shakllantirish mexanizmlari xorijiy amaliyot tahlili asosida o'rganiladi. Inklyuziv ta'lim modeli zamonaviy pedagogik paradigmaning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, teng imkoniyatlar prinsipi va differensial ta'lim strategiyalariga asoslanadi. Tadqiqotda professional motivatsiya tushunchasining nazariy-metodologik asoslari, uning tarkibiy komponentlari (kognitiv, affektiv va konativ omillar) hamda shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik determinantlar tahlil qilinadi.

Kirish

Zamonaviy globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi tub islohotlarni boshdan kechirmoqda. Xususan, inklyuziv ta'lim modeli nafaqat nogironligi bo'lgan shaxslar, balki turli ijtimoiy, madaniy va psixologik xususiyatlarga ega bo'lgan barcha talabalarning teng imkoniyat asosida ta'lim olishini ta'minlashga qaratilgan muhim pedagogik paradigma sifatida shakllanmoqda. Inklyuziv yondashuv inson huquqlari, tenglik va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslanib, xalqaro miqyosda UNESCO hamda OECD kabi tashkilotlar tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda.

Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati ko'p jihatdan ta'lim jarayonining psixologik komponentlariga, xususan, talabalarning professional motivatsiyasi darajasiga bog'liqdir. Professional motivatsiya – bu shaxsning tanlangan kasbga nisbatan ongli munosabati, ichki ehtiyojlari, qadriyat yo'nalishlari va kelajak faoliyatiga intilishlarini ifodalovchi murakkab psixologik tizimdir. U kognitiv (kasb haqida bilim va tasavvurlar), affektiv (emosional munosabat) hamda konativ (faoliyatga tayyorlik va intilish) komponentlardan iborat ko'p o'lchamli tuzilmani tashkil etadi.

Xorijiy ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inklyuziv muhitda professional motivatsiyani shakllantirish jarayoni oddiy akademik rag'batlantirishdan farq qiladi. Masalan, Finland ta'lim tizimida individual o'quv trayektoriyasi va refleksiv o'qitish mexanizmlari ustuvor ahamiyat kasb etsa, Canada amaliyotida mentorlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash dasturlari keng qo'llaniladi. Germany tajribasida esa dual ta'lim modeli orqali kasbiy identifikatsiyani shakllantirish mexanizmlari samarali yo'lga qo'yilgan.

Shu bilan birga, inklyuziv ta'lim sharoitida professional motivatsiyani shakllantirish mexanizmlarining psixologik asoslari yetarli darajada tizimli tahlil qilinmagan. Ayniqsa, xorijiy tajriba asosida motivatsion determinantlar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash omillari va pedagogik texnologiyalarning o'zaro integratsiyasini ilmiy jihatdan asoslash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — inklyuziv ta'lim sharoitida talabalarning professional motivatsiyasini shakllantirish mexanizmlarini xorijiy amaliyot tahlili asosida aniqlash va ularning nazariy-psixologik asoslarini yoritishdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida professional motivatsiya tushunchasining konseptual tahlili, xorijiy ta'lim tizimlaridagi motivatsion strategiyalarni o'rganish hamda inklyuziv muhitda samarali psixologik-pedagogik mexanizmlarni aniqlash belgilandi.

Mazkur maqola natijalari inklyuziv ta'lim tizimida professional motivatsiyani rivojlantirishga qaratilgan ilmiy asoslangan metodik tavsiyalar ishlab chiqish uchun nazariy poydevor yaratadi.

Asosiy qism

Professional motivatsiya shaxsning kasbiy faoliyatga yo'nalgan ichki ehtiyojlari, qadriyatlari, qiziqishlari va maqsadli intilishlarini o'zida mujassamlashtiruvchi murakkab psixologik konstrukt hisoblanadi. Zamonaviy motivatsiya nazariyalarida kasbiy motivatsiya ichki (intrinsik) va tashqi (ekstrinsik) omillar tizimi sifatida talqin etiladi.

Motivatsiyaning gumanistik talqinida shaxsning o'zini namoyon etish ehtiyoji asosiy determinant sifatida ko'riladi (masalan, Abraham Maslowning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasi). Shuningdek, o'zini o'zi belgilash nazariyasida ichki motivatsiya avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy bog'liqlik ehtiyojlari bilan izohlanadi (Edward Deci va Richard Ryan konsepsiyasi).

Inklyuziv ta'lim sharoitida aynan ichki motivatsiyani faollashtirish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu muhitda talabaning individual xususiyatlari, psixofiziologik imkoniyatlari va ijtimoiy tajribasi hisobga olinadi. Bunday sharoitda professional motivatsiya quyidagi tarkibiy komponentlardan iborat tizim sifatida shakllanadi:

- Kognitiv komponent – kasb haqidagi bilim va tasavvurlar tizimi;
- Affektiv komponent – kasbga nisbatan emosional munosabat;
- Konativ komponent – kasbiy faoliyatga tayyorlik va amaliy intilish.

Mazkur komponentlarning uyg'unligi professional identifikatsiya jarayonini ta'minlaydi.

Inklyuziv ta'lim muhitida motivatsiyani shakllantirish mexanizmlari

Inklyuziv ta'lim – bu shaxsga yo'naltirilgan, differensial va adaptiv o'qitish strategiyalariga asoslangan pedagogik tizim bo'lib, u barcha talabalar uchun teng imkoniyat yaratishni ko'zlaydi. Ushbu model xalqaro darajada UNESCO tomonidan ilgari surilgan "Education for All" tamoyillari asosida rivojlanmoqda.

Inklyuziv muhitda professional motivatsiyani shakllantirishning asosiy mexanizmlari quyidagilardan iborat: Individualizatsiya va differensial yondashuv. Talabaning individual ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashtirilgan o'quv trayektoriyasi ichki motivlarni qo'llab-quvvatlaydi. Individual muvaffaqiyat tajribasi kasbiy o'ziga ishonchni mustahkamlaydi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi

Motivatsiya ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liq. Mentorlik, tutorlik va psixologik xizmat ko'rsatish tizimi talabaning kasbiy o'zini anglash jarayonini jadallashtiradi.

Masalan, Canada oliy ta'lim muassasalarida inklyuziv talabalar uchun maxsus akademik va psixologik qo'llab-quvvatlash markazlari faoliyat yuritadi.

Refleksiv o'qitish va o'z-o'zini baholash

Refleksiya kasbiy o'sishning muhim mexanizmi hisoblanadi. Talabani o'z yutuq va qiyinchiliklarini tahlil qilishi professional identifikatsiyani mustahkamlaydi.

Finland ta'lim tizimida refleksiv pedagogika professional motivatsiyani rivojlantirishning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi.

Amaliy integratsiya va dual ta'lim modeli. Nazariya va amaliyot integratsiyasi kasbiy motivatsiyani mustahkamlaydi.

Germany dual ta'lim tizimida talaba bir vaqtning o'zida o'qish va ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etadi. Bu jarayon kasbiy identifikatsiyani erta shakllantiradi va professional motivatsiyani barqarorlashtiradi.

Xorijiy tajriba asosida motivatsion determinantlarning tahlili

Xorijiy amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, inklyuziv ta'limda professional motivatsiyani shakllantirish quyidagi determinantlar bilan bog'liq:

1. Psixologik xavfsizlik muhiti – talabani o'zini qadrlangan va qabul qilingan his etishi;
2. Avtonomiya darajasi – mustaqil qaror qabul qilish imkoniyati;
3. Kompetentlikni rivojlantirish – kasbiy ko'nikmalarni real vaziyatda qo'llash;
4. Ijtimoiy integratsiya – guruhga mansublik hissi.

Mazkur omillar o'zaro integratsiyalashgan holda professional motivatsiyaning barqaror tizimini shakllantiradi. Inklyuziv muhitda motivatsiya tashqi rag'batlantirishdan ko'ra ichki o'zini namoyon etish ehtiyoji bilan ko'proq bog'liq ekanligi aniqlanadi.

4. Inklyuziv ta'lim sharoitida professional motivatsiyani rivojlantirishning konseptual modeli

Tahlillar asosida quyidagi konseptual mexanizmni ajratish mumkin:

Inklyuziv pedagogik muhit → Psixologik qo'llab-quvvatlash → Ichki motivlarning faollashuvi → Kasbiy identifikatsiya → Barqaror professional motivatsiya

Ushbu model talabani shaxsiy resurslarini faollashtirishga qaratilgan bo'lib, uning kasbiy o'sishini tizimli ravishda qo'llab-quvvatlaydi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot inklyuziv ta'lim sharoitida talabalarning professional motivatsiyasini shakllantirish mexanizmlarini xorijiy amaliyot tahlili asosida ilmiy jihatdan yoritishga qaratildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, inklyuziv ta'lim muhiti professional motivatsiyani

rivojlantirishda nafaqat pedagogik, balki chuqur psixologik omillar bilan ham uzviy bog'liq bo'lgan murakkab tizimni tashkil etadi.

Professional motivatsiya kognitiv, affektiv va konativ komponentlar uyg'unligida shakllanadigan ko'p darajali psixologik konstrukt bo'lib, uning barqarorligi talabani ichki motivlari, kasbiy identifikatsiyasi va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasiga bevosita bog'liq ekanligi aniqlandi.

Xorijiy tajriba, xususan Finland, Canada va Germany amaliyoti tahlili inklyuziv muhitda quyidagi omillar professional motivatsiyaning barqaror shakllanishini ta'minlashini ko'rsatdi:

- ✓ individual o'quv trayektoriyasi va differensial yondashuv;
- ✓ psixologik xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit;
- ✓ mentorlik va tutorlik tizimi;
- ✓ refleksiv o'qitish mexanizmlari;
- ✓ nazariya va amaliyot integratsiyasi (dual model).

Shuningdek, motivatsiyaning ichki komponentlarini faollashtirish (avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy integratsiya ehtiyojlari) inklyuziv ta'lim samaradorligining asosiy psixologik sharti ekanligi asoslandi.

Natijalar inklyuziv ta'lim sharoitida professional motivatsiyani shakllantirish tashqi rag'batlantirishga emas, balki talabani shaxsiy resurslarini faollashtirishga yo'naltirilgan tizimli pedagogik-psixologik mexanizmlar orqali amalga oshirilishini ko'rsatdi.

Tavsiyalar

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Ta'lim muassasalari uchun

❖ Inklyuziv muhitda individual rivojlanish trayektoriyalarini ishlab chiqish va monitoring tizimini joriy etish;

❖ Professional motivatsiyani rivojlantirishga qaratilgan psixologik trening va seminarlarni tashkil etish;

❖ Mentorlik institutini kuchaytirish va tutorlik tizimini tizimli ravishda yo'lga qo'yish.

2. Pedagog va psixologlar uchun

✓ Talabalarning ichki motivlarini aniqlash va ularni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan diagnostik metodikalarni qo'llash;

✓ Refleksiv o'qitish usullarini (self-assessment, portfolio, kasbiy refleksiya kundaliklari) keng joriy etish;

✓ Inklyuziv guruhlarda ijobiy psixologik iqlim yaratish strategiyalarini ishlab chiqish.

3. Ilmiy tadqiqotlar uchun

- Professional motivatsiya va inklyuziv muhit o'rtasidagi bog'liqlikni empirik metodlar asosida o'rganish;
- Motivatsion determinantlarning madaniy omillar bilan o'zaro ta'sirini tahlil qilish;
- O'zbekiston ta'lim tizimida xorijiy tajribani adaptatsiya qilishning psixologik modelini ishlab chiqish.

Umuman olganda, inklyuziv ta'lim sharoitida professional motivatsiyani shakllantirish jarayoni tizimli, ko'p bosqichli va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni talab qiladi. Mazkur maqola natijalari inklyuziv ta'lim amaliyotini takomillashtirish hamda talabalarning kasbiy rivojlanishini psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ainscow, M. (2020). Promoting inclusion and equity in education: Lessons from international experiences. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*, 6(1), 7–16.
2. Божович, Л. И. (2008). Личность и ее формирование в детском возрасте. Питер.
3. Edward Deci, E. L., & Richard Ryan, R. M. (2020). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 61, 101860. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860>
4. Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2019). Exploring inclusive pedagogy. *Cambridge Journal of Education*, 49(3), 365–382.
5. G'oziev, E. G. (2017). Umumiy psixologiya. O'qituvchi nashriyoti.
6. Karimova, V. M. (2021). Inklyuziv ta'lim sharoitida talabalarning kasbiy rivojlanishi muammolari. *Pedagogik ta'lim*, 4(2), 45–52.
7. Леонтьев, А. Н. (2004). Деятельность. Сознание. Личность. Смысл.
8. Abraham Maslow. (2013). A theory of human motivation. Martino Publishing. (Original work published 1943)
9. Sa'dullayev, A. (2024). Aspects of forming voluntary qualities in overcoming anxiety in adolescent wrestlers. *News of UzMU Journal*, 1(1.4), 176-179.
10. Lutfullayevna, G. A. M., & Xaydarova, O. (2022). BOSHLANG 'ICH TA 'LIM JARAYONIDA MILLIY G 'OYANI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRISH. *PEDAGOGS jurnali*, 7(1), 4.

11. Mallayevna, O. N., & Xaydarova, O. K. (2025). BOSHLANG 'ICH TA'LIM YO 'NALISHI TALABALARINI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASI. JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 90(3), 162-167.

12. O'G, A. S. D. A. (2024). MUSOBAQALARDA O 'SMIRLARNING RUHIY HOLATI: PSIXOLOGIK STRESSNI BOSHQARISH. Interpretation and researches, 2(21), 193-198.

13. Sa'dullayev, A. (2024). aspects of forming voluntary qualities in overcoming anxiety in adolescent wrestlers. News of UzMU Journal, 1 (1.4), 176-179.

14. SA'DULLAYEV, A. (2025). " EXPLORING THE PSYCHOLOGICAL BASIS OF TACTICAL THINKING IN WRESTLERS'ANXIETY REGULATION"(IN THE CASE OF ADOLESCENTS). «ACTA NUUZ», 1(1.2), 224-226.

15. Akmal o'g, S. D. A., & Jurayev, B. (2025). PSYCHOLOGICAL RELATIONSHIP BETWEEN PRE-COMPETITIVE ANXIETY AND COPING BEHAVIOR IN ADOLESCENT WRESTLERS. GLOBAL TRENDS IN SCIENCE AND INNOVATION, 1(1), 20-28.

